

УДК 821.161.2.3 – 09:929 (477) Павло Богацький (045)

Я. В. Нагорний

**ОБРАЗ МІСТА НА ФОНІ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ
В ПРОЗІ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО**

Сучасна наука про українську літературу неповна без комплексного вивчення творчості письменників, які мешкали поза межами нашої держави. До таких належить Павло Олександрович Богацький (1883 – 1962), прозаїк, літературознавець, редактор журналу „Українська хата” (1909 – 1914), учасник Зимового походу, секретар і почесний доктор Українського соціологічного інституту (Прага), дійсний член історично-філологічного товариства в Празі, Наукового товариства імені Т.Г.Шевченка у Львові. Про його творчість досі майже нічого не знаємо, маємо всього-навсього кілька публікацій енциклопедичного характеру (Віра Просалова, Мар’яна Комариця, В.Мацько та ін.) і журнального та газетного матеріалу Ф.Погребенника, але й вони жодним чином не торкаються заявленої проблеми. Відтак ствердно можна сказати, що у сучасній філологічній науці творчість П.Богацького-літературознавця, прозаїка, критика і публіциста обійдена увагою дослідників.

П. Богацький – харизматична особистість в українському культурному просторі, але, на жаль, його ім’я і досі належить до багатьох „забутих” на літературній карті України. Незважаючи на те, що нині вільно можна говорити про певну традицію літературознавчого осмислення цієї мистецької постаті, все ж спадщина письменника і досі перебуває поза увагою наукових рефлексій. Недаремно в редакційному післяслові до його оповідання „Чесний робітник” зазначено, що „важко собі уявити український культурний рух початку ХХ століття без Павла Богацького – публіциста, критика, письменника, видавця, засновника і редактора журналу „Українська хата” в Києві (1909–1914), місячника „Нова Україна” (1922–1926) у Празі. Народився він 17 березня 1883 р. в Купині на Поділлі, а помер 22 грудня 1926 р. в Тірроці в Австралії” (насправді помер письменник 23 грудня 1962 р. в м.Воллонгонг, Новий Південний Уельс, Австралія, похований там же. – Примітка наша Я.Н.) [3, с. 281].

Наприкінці 1918 року письменник упорядкував й на початку 1919 року видав у Києві збірку новел та оповідань під назвою „Камелії” [2, с. 162]. У ній змодельовано життя студентів, молоді, робітників на фоні передреволюційних й революційних подій 1905 року. Місто Київ не поіменовано, воно приховано в контексті, але, оскільки сам автор працював у Києві і писав у ньому прозу малої форми, то й стає зрозумілим, що всі події відбуваються у цьому просторі. Саме тоді топос міста стає невіддільним елементом української літератури, особливо інтенсивно він впроваджувався в епоху, коли міська культура ставала складовою психології літературного героя. Зважаючи на специфіку української історії, для питомого українця місто дуже довго визначалося як простір чужої й концептуально опозиційної до рідної, культури. Міська влада, торгівля, наука зазвичай належала панівній нації, якими українці, від часів короткого періоду Гетьманату не були.

Автор разом з Микитою Шаповалом належав до керівного ядра соціалістів-революціонерів. Відтак у його творчості звучать соціальні мотиви, а найпаче в оповіданні „Чесний робітник”, що його написав прозаїк в Києві 4 квітня 1908 року. У центрі наративу малий хлопець, який змушений після смерті батька заробляти собі на прожиття. У такий спосіб автор вказує на соціальну нерівність, розробляє концепцію соціальної стратифікації, коли на дитячій праці дорослі мають зиск. В науці таку нерівність називають функціоналістською (Т.Парсонс, Е.Шилзт), відповідно до якої вона зумовлена поділом праці й соціальною диференціацією різних груп, як й, утім, результатом дії пануючої в суспільстві системи цінностей і культурних стандартів, що визначають значимість тієї або іншої діяльності й узаконюють складну соціальну нерівність. У теорії соціальної дії Толкотт Парсонс намагався розробити універсальні критерії соціальної стратифікації [4, с. 332]. Однак таку диференціацію суспільства ще на початку ХХ століття розкрив у своєму творі П.Богацький і вказав на елементи: „якість”, „виконання”, „володіння”; художньо моделюючи елементи, надав своєму юному персонажеві (індивідові) певної характеристики, позиції (відповідальність, компетентність); оцінив діяльність індивіда в порівнянні з діяльністю інших людей; найпаче – розкрив „володіння” матеріальними цінностями, талантом, культурними ресурсами.

Якщо Галина Журба майстерно вивела соціальну диференціацію на селі в оповіданні „Коняка” (1912), і за це редактор журналу „Українська хата” поніс двомісячне тюремне покарання, то саме П.Богацький через образ міста вийшов на простір зображення дитячої психології, в діалозі, дії зобразив соціальну нерівність міського населення. Народившись в подільському селі й діставшись до Києва, П.Богацький розумів, що традиційно українцям належав простір сільської автохтонної культури; здавалося б для нього міська культура була чужою не лише за формою, але й за змістом; зчаста в українській літературі можна стріти метафору „одірватися від коріння”, втратити можливість надалі жити й розвиватися. Але автор оповідання, навпаки, показує міську дитину „з низів”. Наратор „зустрівся” з ним у місті вночі, йдучи з друкарні: „Я радів, що вирвався з тої нудної атмосфери, з царства грюкоту та клапання машини на свіже повітря. Перед моїми очима ще брикали літери то боком, то догори ногами, перемішані з коректорськими значками. Я силвся одігнати од себе це і мріяв о тій приємності спочинку, яка охопить мої члени у хвилину, коли я ляжу в постіль і зажмурю очі” [2, с. 133]. І раптом у напівтемряві побачив силует, наблизившись, упізнав хлопчика. В розмові довідався, що він так допізна продавав газети, аби допомогти собі і мамі здобутися ліпшого життя. Оповідач поволі підводить читача до проблеми соціальної нерівності, до співчуття. Прикметно, що образ дитини постає на фоні образу нічного міста: „Я прибавив ходу і скоро дігнав невеличкого хлопчика. Мене здивувала його присутність на вулиці в цей час ночі, а

також з'явилась гадка попитати його про це. А він весело йшов далі, підсвистував, підспівував. Мене ще більш цікавило, що не страшна йому темрява ночі, пусті вулиці. Років йому було 11–12. Великі чоботи на ногах, мабуть, не його, шкорбали по камінню” [2, с. 133].

Авторство останньої метафори належить письменникові ХХ ст., який однозначно вихований на селянській культурі. Однак ми не вкладаємо позитивних/негативних конотацій у визначення міської чи селянської культури. Просто вони існують поруч як доконаний факт. Але урбаністичні мотиви Богацький оновив високим стилем викладу події з огляду на європейські художні стандарти, до яких тяжів і під впливом яких редагував журнал „Українська хата”. Він бачив відмінності побуту міста і села. В авторській передмові до першої частини „Втрачених ілюзій” Оноре де Бальзак зазначав: „...звичаї, за якими живуть у провінційній глушині Давид Сешар та його дружина, становлять різючу протилежність звичаям життя паризького” [1, с. 229]. П.Богацький належав до представників нового стилістичного напрямку в українській літературі, а отже оцінював належним чином й естетичне новаторство європейського модернізму, симпатизував йому. Злиденне життя великого міста постає у символічному ключі: „Був досить пізній час. Електрика згасла. Трамваї стали. Над містом простерся непрозорий шар мороку, котрий окутав усе, крім вогників ліхтаря. Навкруги обступив він ці невеличкі, нещасні цяточки світу та побороть був усе-таки не в силі. І світили вони слабеньким, сумним світлом. Узагалі все тонувало настрою одиноких пішоходів, рідких візників, котрі грюкотом розривали нічну тишу, і нагадувало їх чорну, невдячну працю, а далі і все злиденне життя” [2, с. 133]. Прикметним є й те, що екзистенційний світ наратора виражається не у вербальній формі, а через зорові, слухові образи (враження), що виникають перед його очима. Таку стильову тенденцію у прозописьмі П.Богацького помітив Микита Шаповал (Сріблянський): „Він не описує її спокійно і детально, а навпаки: природа по-людському гаряче, інтенсивно переживає всі людські переживання, сплітається своїм „духовним” еством з душею автора” [5, с. 4]. Властиво, Сріблянському йдеться про те, що прозаїк вдається до символістського зображення внутрішнього світу персонажа, природа підсилює імпресіоністичне нюансування літературного героя, його внутрішнє життя.

П. Богацький прагнув до „європейськості”, оновлення не лише стилістики, риторики, поетичних засобів, а й розбудови нових сюжетів в літературі. Тому для нього важливим стає топос міста, бо культура модернізму передусім пов'язана з емансипацією, науково-технічним прогресом, інтелектуалізованою особистістю, а саме міська культура переживає ситуацію внутрішнього та зовнішнього відчуження; на думку письменника, місто відіграло значну роль у висвітленні етико-естетичних ідей модернізму, надаючи йому „істотних” характеристик, і тому через реляції з індивідом постало більшість кращих тогочасних модерних

текстів не лише в європейській, а й українській літературі (В. Винниченко, Леся Українка, М. Коцюбинський та інші). Маленький герой Богацького на фоні передреволюційної аристократії, котра жила на широку ногу за рахунок експлуатації чужої праці, зображений „чесним робітником”. У самій назві твору автор виступив з протестом проти тих, хто з презирством ставиться до бідної „маленької” людини, експлуатує її. Словами юного героя говорить: „Я чесною дорогою дістаю свій гріш, а жебрать у багатих я б соромивсь... Мама каже, що не прийме од мене і гроша, коли визнає, що його я випросив... Вона каже, що не гріх і не сором бути бідним, а соромно бути нечесним...” [2, с. 134]. У цих словах закладена основна ідея твору.

Отже, міська культура, її носії в оповіданні „Чесний робітник” П. Богацького залишаються на метафоричному/метафізичному рівні. До речі, дієгезис – тип зображення дійсності у творах – та способи його нарративу співіснують органічно з минулим і діяльно когерентні з сучасним. Часова площина „колись” і „тепер” спроектована у майбутнє, бо увиразнює суспільні та моральні виклики сучасності. Відтак тему соціальної нерівності сміливо можна віднести до вічної. Поетику дихотомії „внутрішнього-зовнішнього” в характерології творчого процесу П. Богацького київської доби аналізуємо з тріадних позицій, що оприявлено в художній системі письменника: 1) зовнішній вигляд персонажів в комунікаційному процесі (портретна характеристика, жести, міміка, інші паралінгвістичні засоби спілкування); 2) просторово-побутове оточення літературних героїв (опис докільця, будинку, вулиці пейзажно-графічні лінії); 3) середовище, що оточує персонажів, світобудова, макросвіт (макрокосм), тобто уся природа, універсум зовнішній – у відношенні до людини – світ. Відтак спостереження над художнім твором прозаїка вказує на те, що зовнішній світ героїв імплікує їхній „внутрішній” через який (завдяки тропеїзації) сфокусовано соціальну нерівність, що панувала в Києві на початку ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Бальзак де Оноре. „Давид Сешар” („Поневіряння винахідника”). Передмова до першого тому // Оноре де Бальзак. Твори : У 5-ти томах . – К., 1990. – Т. 4. – С. 229. **2. Богацький П.** Камелії [психологічні арабески] / Павло Богацький. – К.: Грунт, 1919. – 162 с. **3. Погребенник Федір.** Письменник і видавець // Дзвін. – 1990. – №7. – С.28. **4. Современная западная социология:** словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с. **5. Сріблянський М. (Шаповал).** Огнепоклонники // Павло Богацький. Камелії [психологічні арабески]. – К.: Грунт, 1919. – С.3 – 6.

Нагорний Я. В. Образ міста на фоні соціальної нерівності в прозі Павла Богацького

Вперше в українському літературознавстві присвячено статтю творчості діаспорного письменника Павла Богацького, зокрема

дослідженню його оповідання „Чесний робітник”, в якому на тлі соціальної нерівності заторкується обрис Києва початку ХХ століття. Доведено, що автор оновив урбаністичні мотиви високим стилем викладу події з огляду на європейські художні стандарти, до яких тяжів; він прагнув до „європейськості”, оновлення не лише стилістики, риторики, поетичних засобів, а й розбудови нових сюжетів в літературі.

Спостереження над художнім твором прозаїка вказує на те, що зовнішній світ героїв імплікує їхній „внутрішній”, через який (завдяки тропеїзації) сфокусовано соціальну нерівність, що панувала в Києві на початку ХХ століття.

Ключові слова: діаспора, місто, наратор, соціальна стратифікація, європейськість, модерн, дієгезис.

Нагорный Я. В. Образ города на фоне социального неравенства в прозе Павла Богацкого

Впервые в украинском литературоведении посвящена статья творчеству диаспорного писателя Павла Богацкого, в частности исследованию его рассказа „Честный рабочий”, в котором на фоне социального неравенства рассматривается образ Киева начала ХХ века. Доказано, что автор обновил урбаністические мотивы высоким стилем изложения событий, рассматривая европейские художественные стандарты, к которым он стремился; он стремился к „европейскости”, обновления не только статистики, риторики, поэтических средств, но и расширению новых сюжетов в литературе.

Наблюдения за художественным произведением прозаика указывает на то, что внешний мир героев имплицитно их „внутренний”, через который (благодаря тропеизации) сфокусировано социальное неравенство, которое существовало в Киеве в начале ХХ века.

Ключевые слова: диаспора, город, наратор, социальная стратификация, европейскость, модерн, деегезис.

Nahorni Ya. V. Image of the City on the Background of Social Inequity in Pavlo Bogatskyi's Prose

For the first time in Ukrainian literary criticism the article deals with the creative activity of Diaspora writer Pavlo Bogatskyi, in particular it is devoted to the research of his story „Honest Worker”, where on the background of social inequality the image of Kyiv of the beginning of the ХХ century is shown. It is proved that the author renewed the urban motives with the high style of events exposition, taking into consideration European artistic standards, for which he strived; he aspired to „European style”, renovation of not only stylistics, rhetoric, poetic means, but to working out of the new plots in literature.

Poetics of dichotomy of „inner-outer” in characterology of creative process of P. Bogatskyi of Kyiv time is analyzed from triad positions and it is shown in artistic system of the writer: 1) layout of the characters in communicational process (portrait characteristic, gestures, mimics, other paralinguistic means of communication); 2) просторово-побутове оточення

літературних героїв (опис довкілля, будинку, вулиці пейзажно-графічні лінії); 2) space-everyday surrounding of literary characters (description of the environment, building, streets, landscape-graphic lines); 3) environment, surrounding the characters, the universe, macroworld (macrocosm), that is all nature, outer universum – in relations to the person – world. So observations of the artistic work of the prose writer shows that outer world of the characters implies their „inner world” through which (thanks to using figures of speech) social inequality, that was in Kyiv at the beginning of the XX century is focused.

Key words: Diaspora, city, narrator, social stratification, European style, modern, diegesis.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Шестопалова Т. П.

УДК 821.161.2.09,,19”

М. А. Нестелєв

ХАРКІВ ХВИЛЬОВОГО ТА КИЇВ ПІДМОГИЛЬНОГО: БОРОТЬБА ЛОКУСІВ І СВИТОГЛЯДІВ

У кожній літературі спостерігаємо боротьбу постатей: обдарованих і бездарних, менших талантів із талантами більшими, проте найцікавіше слідкувати за перипетіями протистояння одного генія з іншим. Нерідко до розбіжностей у світобаченні геніїв додаються ще геополітичний і топографічний контексти їхньої взаємодії: в античні часи ворогували митці Афин та Риму, у Росії XIX століття – творча еліта Москви та Санкт-Петербургу, а в українському модернізмі – літературні угруповання Харкова та Києва.

Український модернізм – достатньо багатостильове й тому доволі хаотичне естетичне явище, упорядкувати рух якого намагались різноманітні мистецькі групи. Провідною харківською літорганізацією була ВАПЛІТЕ (1925 – 1928), створена на базі Спілки пролетарських письменників „Гарт” (1923 – 1925), а найсильнішою за творчими силами в Києві – „Ланка”, що 1926 року реорганізувалась у „Марс” (самоліквідувався у 1928 році). Лідером ВАПЛІТЕ, безперечно, був М. Хвильовий, тоді як у „Ланці–МАРСі” найвпливовішим вважався В. Підмогильний.

Під час літературної дискусії М. Хвильовий проголосив орієнтацію на „психологічну Європу” та вимагав по змозі уникати централізуючого впливу Москви (як „центру всесоюзного міщанства” [1, с. 600]) на українську художню творчість, причому закликав не плутати політичний союз двох держав з їхніми літературними пріоритетами.